

VINCENT HUNINK

OP HET GYMNASIUM IN DE BEZETTINGSTIJD

HET OORLOGSDAGBOEK VAN HANNY MICHAELIS

Hanny Michaelis (1922-2007) was bij leven vooral bekend als dichteres. Na haar dood is duidelijk geworden dat ze ook een productief schrijfster van dagboeken is geweest. Het eerste deel van haar postuum verschenen *Oorlogsdagboek* opent als de bezetting en capitulatie van Nederland een feit zijn, in mei 1940. Hanny Michaelis is dan gymnasiaste op het Amsterdamse Vossius Gymnasium, waar ze in de 5e klas zit. Haar zesde en laatste gymnasiumjaar valt daarmee ongeveer samen met het eerste volle jaar van de bezetting (1940-1941). In juli 1941 behaalt zij haar eindexamen.

Het dagboek van het joodse meisje is om meerdere redenen interessant en lezenswaardig. Zo krijgt de lezer een beklemmende indruk van het leven in Amsterdam aan het begin van de Duitse bezetting. Prachtig lente- en zomerweer in contrast met het drukkende besef van onvrijheid, de voortdurende bombardementen op Schiphol en natuurlijk de telkens aangescherpte regels tegen de joden leiden tot boeiende passages in het dagboek. Op school krijgt Hanny al binnen enkele maanden te maken met het ontslag van joodse leraren. Het lijkt allemaal nog vrij onschuldig; zo gaat een aantal leerlingen, onder wie Hanny zelf, in proteststaking daartegen, zonder dat de Duitse overheid meteen in actie komt. Maar heel geleidelijk wordt de sfeer harder en grimmiger.

Het dagboek geeft ook een gedetailleerd beeld van het leven op school in de bezettingstijd. Hoe was het aan het Vossius Gymnasium in die eerste oorlogsmaanden? Waren er gewoon lessen, en zo ja, hoe verliepen die dan? Wat lazen de leerlingen?

GEWOON DOORGAAN

De overwegende indruk is dat schoolleiding, leraren, leerlingen, ouders en overheid het over één ding gloeiend eens waren: school moest door. Liefst met zo min mogelijk grote veranderingen en zonder veel ophef en problemen. Al op 20 mei 1940 zijn de gymnasiasten weer op school, waar na een speech van de rector de lessen worden hervat. Het levert een wat onwezenlijk beeld op van een zo pas bezet land in de macht van een buitenlandse bezetter, waar het leven op school grotendeels doorgaat alsof er niets is gebeurd.

De oorlog sluipt in het schoolleven niettemin binnen. De meeste docenten en leerlingen lijken onverkort pro-oranje en anti-Duits, maar er zijn uitzonderingen. Vooral Hanny's leraar Grieks, J. van Leeuwen, wordt door haar beschreven als een man met NSB-sympathieën. Als we haar mogen geloven, gebruikt Van Leeuwen de lessen Grieks in 1940-1941 voor een flink deel om politieke verhandelingen af te steken. Volgens haar aast de man op een nieuwe, hoge baan in het landsbestuur. Pas als dat streven na enige maanden op niets uitloopt, matigt hij zijn toon weer, maar steeds is er in haar dagboek de dreiging van die leraar Grieks, wiens antisemitische en vrouwvijandige ideeën geen geheim meer zijn en voor een joods meisje als Hanny op zijn minst de sfeer tijdens de uren Grieks bederven. Ook onder de jonge gymnasiasten zitten een paar

NSB-sympathisanten. In Hanny's klas een stuk of drie, vier. Die worden soms voorgetrokken of krijgen van Van Leeuwen hogere punten dan ze verdienen, maar daarbij blijft het onrecht eigenlijk wel.

De ene NSB-er Van Leeuwen wordt trouwens meer dan gecompenseerd door 'goede' docenten, zoals de literator D. Binnendijk (Nederlands) die bij de literatuurlijfhebber Hanny sowieso al weinig kwaad kan doen. Ze raakt ook nog eens tot over haar oren verliefd op hem, wat tot menige geëxalteerde pagina in het dagboek leidt. De leraar Latijn W. Vreeken bewondert zij weliswaar minder sterk, maar diens beeld in het dagboek is overwegend positief.

LESSEN EN AUTEURS

Tussen de bedrijven door vertelt Hanny Michaelis ook over hoe het er in de klas aan toegaat. Dat lijkt al met al verbazend veel op de traditionele manier van het Nederlandse onderwijs in de oude talen vanaf de 19e eeuw tot ongeveer 1970. Wie in die periode zelf lessen Grieks of Latijn heeft meegemaakt of er van oudere generaties over heeft gehoord herkent vrijwel alles. De leerlingen moeten bovenal grammatica leren en vertalen. Over begrijpen wordt weinig of niet gesproken, het is vooral vertalen, vertalen, vertalen, uren lang, jaren lang, tot het eindexamen aan toe.

Leerlingen in 5 en 6 gym doen dat niet met didactisch en typografisch uitgekende leergangen, zoals we die anno 2017 kennen, maar waarschijnlijk met volledige teksten in boekvorm, hooguit voorzien van een beetje annotatie. Ergens in het dagboek is zelfs sprake van een 'Oxfordeditie' van Herodotus (p.273), waarmee de leerlingen werken – iets wat nu toch wel ondenkbaar is. Om de zoveel lessen volgt een proefwerk waarin de gelezen stof moet worden gereproduceerd.

Voor Latijn verwijst zij vooral naar Vergilius, Horatius, Livius en Tacitus (Ovidius en Seneca

worden ieder slechts eenmaal genoemd). Maar die bekende, grote auteurs lijken toch vooral verplichte nummers. In Vergilius' boek 4 van de *Aeneis* wordt de geschiedenis van Dido en Aeneas "op zichzelf nogal stumperig en droog behandeld, maar toch beter dan de rest" (p. 166). Verder staan er op een dag "twee onuitstaanbaar vervelende Horatius-oden" op het programma – "Gek, dat Horatius zo gauw verveelt, zelfs zijn liefdespoëzie" (p. 77). En over de beide geschiedschrijvers wordt weinig meer gezegd dan dát leerlingen eruit vertaalden. In het geval van Tacitus staat er een keer bij: "of probeerden te vertalen", wat de indruk wekt dat de inhoud voor de jonge Hanny min of meer onontcijferbaar was. Ook dat is een helaas maar al te zeer herkenbaar sentiment.

Voor Grieks zijn de grote namen al even voorspelbaar. De lessen gaan over Homerus en Herodotus, en met name examenauteur Plato. (Xenophon en Lysias zijn eerder behandeld, vermoedelijk in de 4e klas). Inhoudelijke of esthetische oordelen geeft Hanny nauwelijks, ze lijkt vooral bezig met haar cijfers: gehaald of niet? Hoger cijfer dan haar vriendin of niet? Dat die cijfers veelal matig zijn getuigt niet van speciale interesse in de oude talen. Wel last de auteur af en toe een Latijns woord of gezegde in – zoals *Di melius!* in een noot van tekstuitgever Nop Maas, mooi vertaald als 'godbetert!' – en kan ze schampere opmerkingen over oppervlakkige HBS-leerlingen niet onderdrukken. Blijkbaar voelt zij zich toch een echte gymnasiaste.

Toch is niet alle klassieke cultuur zonder spoor langs Hanny Michaelis heen gegaan. Na het behalen van het examen blijkt er zelfs iets van liefde voor de klassieke auteurs te zijn. Als Hanny in de herfst van

1941 doelloos bij haar ouders thuis zit, mist zij haar vertrouwde gymnasium en gaat zij proberen om op eigen kracht elke dag uit de *Ilias* te vertalen, omdat zij heeft gemerkt dat haar kennis snel wegglijdt. Ook zegt ze dat ze nu details ziet die haar in de les zijn ontgaan. De eerste dag vertaalt zij zo'n 300 verzen, waar ze naar eigen zeggen anderhalf uur over doet. Het ambitieuze leesproject strandt na een paar dagen, maar er spreekt toch een zekere waardering voor de grote Griekse dichter uit. Interessant is ook een opmerking over Tacitus' *Agricola*, waaruit Hanny parallel aan Homerus wil gaan vertalen: "de eerste capita waren van een verbluffende actualiteit" (p. 726). Stellig heeft zij zich herkend in de sombere programmatische uitspraken van Tacitus over het werken onder een drukkend regime en de daardoor 'verloren jaren'. Maar ook dit goede voornemen strandt al na de eerste keer.

GEWOON EN ONGEWOON

Voor andere dan de gangbare, grote auteurs was in het curriculum niet veel plaats. Hanny's dagboek laat op dat punt nog wel enkele interessante uitzonderingen zien. Zo schrijft ze op 24 mei 1940:

"Latijn was weer ontzettend saai, vooral omdat we twee uren achtereen een hopeloos oninteressant stuk van Suetonius lezen, over Vespasianus; zijn beschrijvingen van Caligula vond ik wel boeiend, hij overdreef zo genoegelijk en probeerde hem zo zwart mogelijk te schilderen." (p. 46)

Op het eind van 5 gym wordt blijkbaar Suetonius gelezen. Vooral de verwijzing naar zijn tekst over Caligula is opmerkelijk: in dat keizerportret staan heel wat passages waarvan het toch niet voor de hand ligt die anno 1940 met 16/17-jarige meisjes te lezen... Een tweede, onverwachte auteur is Apuleius, wiens *Amor en Psyche* kort erna wordt gelezen (14 juni 1940). Hanny vindt er niet veel aan. "Aangezien we een schooluitgave gebruiken, zal het wel verschrikkelijk 'gekuist' zijn" (p. 77), en het kan qua stijl en sfeer volgens haar niet tippen aan Ovidius' *Metamorphosen*. Suetonius en Apuleius zijn dan wel geen auteurs voor het laatste jaar, maar als lesstof voor het slot van 5 gym zijn ze bepaald niet gewoon te noemen.

Maar het blijven uitzonderingen. Afgezien van enkele bijzonderheden laat de beschreven lespraktijk binnen de uren voor klassieke talen vooral continuïteit zien. Het gaat eraan toe zoals dat al decennia het geval was, en nog lang nadien zo zou blijven. Het verhaal van Hanny Michaelis kan ik op dat punt goeddeels vervangen door wat mijn moeder in de klassieken meemaakte op een naoorlogs gymnasium in Nijmegen in de jaren vijftig van de vorige eeuw. Pas eind jaren zestig, met de nadering van de bekende Mammoetwet, zou het klassieke schoollandschap in Nederland worden opgeschud en zou de onderwijspraktijk binnen de klassieken op essentiële punten veranderen. Zo biedt dit oorlogsdagboek een mooi kijkje in de dagelijkse schoolpraktijk van een verdwenen gymnasiale wereld.

Dr. Vincent Hunink is classicus. Hij is als universitair docent Klassiek Latijn en Vroegchristelijk Grieks en Latijn, en als opleidingscoördinator verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hunink is voorts onder meer actief als vertaler van teksten uit het Latijn en Grieks. Voor zijn vertaalwerk ontving hij in 2006 de Publieksprijs van Oikos, de landelijke onderzoeksschool voor klassieke studies, en in 2011 de prijs van het Nederlands Letterenfonds voor de vertaler als cultureel bemiddelaar.

